

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE'NİN SAVAŞ DIŞI KALMA POLİTİKALARI VE SONUÇLARI

POLICIES TURKEY PURSUED TO STAY OUT OF THE WAR AND CONSEQUENCES IN WORLD WAR II

ПОЛИТИКА ТУРЦИИ ОСТОВАТСЯ ВНЕ ВОЙНЫ ВО ВРЕМЯ ВТОРОЙ МИРОВОЙ И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЯ

F. Rezzan ÜNALP*

ÖZ

İkinci Dünya Savaşı Almanya'nın 1 Eylül 1939 günü Polonya'ya saldırıya geçmesiyle birlikte başlamıştı. Bu savaş başladığında Türkiye'yi en çok kaygılandıran husus, savaşa dâhil olmak zorunda kalması ve dolayısıyla toprak bütünlüğünün zarar görmesiydi. Bu yüzden Türkiye savaşan tarafların ağır baskılarına rağmen altı yıl süren savaş boyunca bu savaşın dışında kalmayı mümkün kılacak bir denge siyaseti izlemiş ve ayrıca kendi topraklarına olabilecek herhangi bir saldırıya karşı gerekli tedbirleri almaya büyük bir özen ve dikkat göstermiştir. Almanya ile Sovyetler Birliği'nin 1940 yılının sonlarına doğru ortak bir tutum izlemekte anlaşmaya varamamaları, savaşın seyrini önemli bir şekilde etkilemiştir. Bu süreçte Almanya'nın ve Sovyetler Birliği'nin tutum ve niyetlerinden aynı derecede endişe duymakta olan Türkiye, topraklarına yönelebilecek olası bir saldırıya karşı bir taraftan Trakya'da, diğer taraftan doğu sınırında savunma tedbirleri aldı. Ordunun ihtiyaçlarını temin etmeye çalışırken aynı zamanda savaşa kendisini doğrudan çekebilecek düzenlemelerden kaçınmaya özen gösterdi. Türkiye bu nedenle savaş süresince bloklar arasındaki gelişmelere bağlı olarak karşılıklı dostluk ve saldırmazlık antlaşmaları imzalayarak sınırlarının güvenliğini garanti altına almaya çalışmıştır. Nitekim Almanya ve Japonya'nın kayıtsız şartsız teslim antlaşmalarını imzalamasıyla birlikte, Türkiye savaşan taraflarda büyük bir yıkıma ve kayıplara neden olan savaşa dâhil olmadan bu ağır badireden kurtulmuş oluyordu. Ancak Almanya'nın savaşın mağlup olarak ayrılması Doğu Avrupa'daki dengeyi değiştirecek, bölgenin Sovyet nüfuzu altına girmesi neticesinde beliren tehlike, bundan sonra başka bir biçimde Türkiye'nin karşısında yer alacaktır. Bu makalede, İkinci Dünya Savaşı süresince Türkiye'nin savaşa girme konusunda iki taraftan maruz kaldığı yoğun baskılar ve bu baskılara karşı gösterdiği direnç, takip ettiği dış

*ORCID: [0000-0003-1728-046X](https://orcid.org/0000-0003-1728-046X), Dr. Öğretim Üyesi, Ufuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, rezzanunalp@gmail.com

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları Ve Sonuçları

politikalar çerçevesinde açıklanmaya çalışılacak, ayrıca bu politikaların savaşın seyrine etki eden yönleri ve Türkiye açısından sonuçları değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *İkinci Dünya Savaşı, Türkiye, Dış Politika, İsmet İnönü.*

ABSTRACT

World War II began upon Germany's incursion of Poland on 1 September 1939. When this war started, Turkey's basic concern was to successfully manage this difficult situation without any threat to its national sovereignty and territorial integrity. Therefore during this tempestuous six-year war the Turkish government have made great efforts to follow the politics of balance that would exclude her out of this war and also took great care and attention to take the necessary precautions against any possible attack on his own land despite the intense pressure of the warring parties. The failure of the Nazi-Soviet bargain in November 1940 was one of the incidents that severely affected the pace of war. Turkey, likewise, being extremely concerned about both the German and Soviet intentions, took defensive measures against any invasive attempt to be directed at its territories under priority threat—Thrace and the eastern territories bordering the USSR: began procuring the needs of the army: and tried hard to avoid any agreement that would lure her directly into the waging war. To this end, she signed agreements and treaties of nonaggression and of security commitments depending on the developments between the blocks throughout the war, in order to secure its borders. When World War II ended upon conclusion of unconditional surrender agreements by Germany and Japan, Turkey saved herself from the destructive effects of the war by staying out of the war. However, as the balance of powers in Europe changed in favor of the USSR upon the defeat of Germany, Turkey faced an even greater danger evolving in a different manner.

This article aims at redefining the intensive pressures the Axis and the Allied Powers exerted on Turkey for her entry into the war and the resistance Turkey displayed against these pressures, within the framework of Turkish foreign policy. Furthermore, the impacts of these policies on the course of war, and the consequences for Turkey will be assessed.

Key Words: *Second World War, Turkey, Foreign Policy, İsmet İnönü.*

АННОТАЦИЯ

Вторая мировая война началась 1 сентября 1939 года, когда Германия напала на Польшу. В начале войны, для Турции наиболее серьезной проблемой стало его вовлечение в войну и следовательно, сохранение территориальной целостности. По этой причине, несмотря на сильное давление воюющих сторон, турецкое правительство предприняло большие усилия для проведения политики, которая исключила бы его из этой шестилетней войны. Тот факт, что Германия и Советский Союз не пришли к общему мнению к концу 1940 года, существенно повлиял на ход войны. При таком раскладе сил, Турция одинаково стала беспокоится политикой Германии и Советского Союза. С его стороны были приняты меры защиты от возможного нападения на её территорию во Фракии, с одной стороны и на восточной границе, с другой. Пытаясь обеспечить потребности армии, она также старалась избегать договоренностей, которые могли бы непосредственно привлечь к войне. В связи с этим, Турция попыталась гарантировать безопасность своих границ, подписав “взаимный договор о ненападении и дружбе”, зависимо от событий во время войны между блоками. Собственно говоря, после того, как Германия и Япония подписали

соглашения о безоговорочной капитуляции, Турция не участвуя в войне, которая вызвала большие разрушения и потери, спасся от этого тяжелого бедствия. Однако, поражение Германии от войны изменил баланс в Восточной Европе и опасность, возникшая в результате советского влияния в этом регионе, в другом формате начала угрожать Турцию.

В нижеследующей статье, оценивается сильное давление со стороны обеих воюющих сторон на Турцию с целью вовлечения его в войну, устойчивость Турции к этим давлениям, проводимая Турцией внешняя политика; аспекты этой политики, влияющие на ход войны и его результаты.

Ключевые слова: *Вторая мировая война, Турция, Внешняя политика, Исмет Иненю.*

Giriş

Paris Barış Konferansı, Birinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu sorunları ortadan kaldırmak, toprak taleplerini çözüme kavuşturmak için 32 devletin temsilcilerinin katılımı ile 18 Ocak 1919 tarihinde toplanmıştı. (Gürbüz, 1996: 48) Barış antlaşmalarını hazırlamak için toplanan konferansa egemen olan devletler İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Japonya ve İtalya idi. Nitekim başta İngiltere ve Fransa olmak üzere bu devletlerin temsilcileri kararların alınmasında esas rolü oynadılar. (Uçarol, 2000: 511-512)

Konferans Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson ile Fransa Başbakanı Georges Clemenceau arasında üstü örtülü bir çekişme içinde geçti. Wilson'un gündemi, kuruluşuna çok emek vermiş olduğu Milletler Cemiyeti himayesinde yeni bir dünya düzeni kurmaktı. Clemenceau'nun gündemi ise Fransa'nın Almanya tarafından bir daha asla tehdit edilemeyecek bir biçimde Avrupa'yı yeniden inşa etmekte. O sırada nüfusu 40 milyonu bulan Fransa, 65 milyon nüfusa ve büyük bir endüstri gücüne sahip bir Almanya ile karşı karşıya bulunuyordu. Dolayısıyla Almanya'yı zayıflatmak için mümkün olan her şey yapılmalıydı. Doğu Avrupa'da gelişen Bolşevizm etkisine karşı korunmak ve de Alman gücünü zapt edebilmek gerekiyordu. Bunun için Fransız nüfuzu altında bir karantina kuşağı (tampon bölge/cordon sanitaire) oluşturmalı ve bu kuşak üzerinde yeni devletler yaratmak üzere Almanya'dan azami toprak alınmalıydı. Batı'da değerli madenleriyle Alsace ve Lorraine'in Fransa'ya iadesiyle kalınmamalı, kömür zengini Saar Havzası da bunlara ilave edilmeliydi. Ren Nehri'nin sol yakasındaki Alman toprakları tümüyle Almanya'dan kopartılarak Fransa sınırını koruyacak bir satıh olarak Fransız koruması altında özerk bir devlet ya da devletler grubu oluşturulmalıydı. (Howard, 2014:161)

Paris Barış Konferansı'nda söz konusu talepler ve müzakereler neticesinde İtilaf Devletleri tarafından hazırlanan, 28 Haziran 1919'da Versailles Sarayı'nın Aynalı Salonu'nda İtilaf Devletleri ile Almanya arasında imzalanan Versailles Anlaşması, Avrupa'da sorunları çözmekten çok onları sadece bir süre erteleyen, hatta yeni sorunlara yol açan bir antlaşma oldu. 440 maddeden oluşan bu antlaşma ile Almanya; Avrupa'daki topraklarının bir kısmını, bütün sömürgelerini

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları Ve Sonuçları

kaybetmiş, çeşitli siyasi, ekonomik, mali ve askeri yükümlülükler altına sokulmuştur.(Uçarol,2000:513)

1930'lara gelindiğinde galipler de dâhil olmak üzere pek çok devletin Versailles hükümlerini içlerine sindiremedikleri görüldü. Özellikle savaşın galiplerinin yenilen devletlere yüklediği ağır savaş tazminatları sürekli bir tartışma ve kızgınlık nedeni oldu. Avrupa'da diktatörlerin iktidara yükselmeleri sürecinin, 1919-1934 arasında dünyayı etkisi altına alan ekonomik bunalıma denk düşmesi de bir rastlantı değildi. Nitekim 20 yıl sonra patlak veren İkinci Dünya Savaşı, ilk savaştan daha büyük ölçekte bir savaş olacaktı. Bu çerçevede İkinci Dünya Savaşı büyük ölçüde Birinci Dünya Savaşı'nın devamı niteliğindedir.

İki dünya savaşı arası dönemde Türkiye'nin pozisyonu genelde kalkınma çabalarına odaklanmış, uluslararası ilişkilerde karşı karşıya geldiği başlıca devletler olan Sovyetler Birliği (SSCB), İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya'nın yanı sıra küçük ve komşu devletlerle de ilişkileri hep barışçı olmuştur. Ancak İtalyan lider Mussolini 1935'te Habeşistan'a saldırınca ve hemen ertesi yıl Hitler ile bir Roma-Berlin mihverini kurunca Avrupa'da dengeler değişmeye başlamış, Akdeniz'de bir güvensizlik havası oluşmaya başlamıştı.(Soysal, 1999:293-295)

1. Türkiye'nin Savaş Süresince Dış Politika Hedefi ve Yaşanan Gelişmeler (1939-1943)

İkinci Dünya Savaşı, Alman ordularının 1 Eylül 1939 günü Polonya'ya girmesiyle başladı. 3 Eylül de İngiliz hükümeti, daha önceden Polonya'ya verilen garanti yükümlülüğünü yerine getirmek amacıyla Almanya'ya savaş ilan etti ve aynı gün Fransa biraz tereddütlü bir şekilde İngilizleri savaş ilanı ile takip etti. (Hart, 2016: 21) Savaş başladığında ve devamı süresince Cumhurbaşkanı İnönü'nün temel amacı, savaşa katılmadan Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak ve büyük devletler arasında bir denge politikası yürüterek muhtemel saldırılardan korunmaktı. İnönü bu politikanın mimarı olmakla birlikte dönemin önemli bir bölümünde dışişleri bakanlığı yapan Numan Menemencioğlu, bu politikanın yürütülmesinde İnönü'nün en yakın yardımcısı olmuştur.(Deringil, 2003: 42-49)

Savaş süresince Türk dış politikasının temel hedefi, Sovyet karşıtı gözükmeden Türkiye'nin güvenliğini sağlayacak müttefik garantilerini sağlamak olmuştur. Bu garantileri sağlamak adına Türk dış politikası, savaşın başından sonuna kadar değişiklikler göstermiş, savaşın başında Türkiye İngiliz dostluğu ile Sovyet dostluğunu bir arada sürdürmek istemiştir. Aynı zamanda Almanya ile de ilişkilerini mümkün olduğunca dengede tutmaya çabalamıştır. (Şimşir, 2010: 45-46)

Cumhurbaşkanı İnönü ve arkadaşları, Osmanlı İmparatorluğunun Birinci Dünya Savaşına sürüklenerek nasıl ortadan kalktığını, Türk milletinin nasıl yok olma tehlikesiyle karşı karşıya geldiğini çok iyi hatırlıyorlardı. Ne var ki Türkiye'nin durum gereği şimdi de bazı uluslararası ittifaklara girmesi gerekiyordu.

İtalyan tehdidi karşısında 1930'larda İngiltere ile ilişkiler düzelmiş, hatta Akdeniz'de yatıyla bir gezintiye çıkmış olan Kral VIII.Edward İstanbul'a gelmiş (4-5 Eylül 1936), İnönü de VI.George'un 12 Mayıs 1937'de gerçekleşen taç giyme törenine katılmak üzere Londra'ya gitmişti. Bunu yeni kredi anlaşmaları izlemiş, iki ülke 12 Mayıs 1939'da bir karşılıklı güvence antlaşması imzalamışlardı. Bunu Hatay sorununun çözümlenmesi üzerine bir Fransız-Türk antlaşması izlemişti (23 Haziran 1939). Türkiye'nin bu anlaşmaları yapmasında Almanya ve İtalya'nın yayılmacı ve saldırgan politikaları etkili olurken Sovyetler Birliğinin yapılan anlaşmalara karşısında bir güçlük çıkarmayacağını düşünüyorlardı. Ancak savaşın başlamasından bir hafta önce gerçekleşen Nazi-Sovyet ittifakı (23 Ağustos 1939) ve ardından iki ülkenin Polonya'yı işgalleri Türkiye'nin de muhtemel bir tehdit karşısında bulunduğunu gösteriyordu.(Shaw, 1982:469)

İtalya'nın 7 Nisan 1939'da 30 tümenle Arnavutluk'u işgale girişmesi, tehlikeyi Türkiye'nin güvenlik sahasına taşıdı. On İki Ada dolayısıyla zaten komşu olduğu İtalya'nın bu kez Balkanlara doğru ilerlemesi, Türk tarafında endişelerin uyanmasına neden oldu. Mussolini bizzat 19 Mart 1934'te İkinci Faşist Kongresinde yaptığı konuşmada İtalya'nın tarihsel emel ve çıkarlarının "*Asya ve Afrika'da*" olduğunu söylemiş ve bunun tabii bir yayılma olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmişti. Bu konuşmanın ardından Roma'daki Türk Büyükelçisi devreye girmiş ve yapılan görüşmede Mussolini, bir Avrupa ülkesi olarak kabul ettiği Türkiye'yi kastetmediğini her ne kadar söylemiş olsa da, bu durum topraklarının yüzde doksan beşi Asya'da olan Türkiye'yi rahatlatmaktan uzak kaldı.(Ataöv, 1965:135-136)

Savaş süresince Türkiye, çok sayıda gizli örgütün ve ajanların faaliyet alanı haline gelmişti. Türk Milli Emniyet Hizmeti Riyaseti (MAH), yabancı istihbarat birimlerinin faaliyetlerine direkt müdahale etmek yerine, onları Türkiye'nin milli çıkarları doğrultusunda yönlendirecek girişimlerde bulunmayı yeğledi. Ancak Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren konularda ajanlık yapanlar hemen sınır dışı edildi, Müttefikler ve Mihver'in birbirlerini izlemelerine ise ses çıkarılmadı.(Ortaylı, 2010: 89; Atlas Tarih, 2014: 98)

Savaşın üzerinden bir yıl geçtikten sonra Almanya tarafından Sovyetler Birliği'nin İngiltere karşısında oluşturulacak ittifaka razı edilememesi, pazarlık girişimlerinin boşa çıkması, savaşın seyrini büyük ölçüde değiştirmiştir.(Tekeli-İlkin,2013:200) 12 Kasım 1940 tarihinde Hitler ile Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov Berlin'de bir araya gelmişler, üç gün devam eden bu görüşmelerde Türkiye'nin durumu da müzakere edilmiştir. Stratejik açıdan son derece önemli olan Boğazları başka bir devletle paylaşmak istemeyen ve Rusların bu konudaki taleplerinden rahatsız olan Hitler, Berlin görüşmelerinden sonra Sovyetler Birliği ile ortak hareket edemeyeceğini anlamış ve işbirliğini bitirme kararı almıştır. Nitekim 18 Aralık 1940 günü Alman ordularına Rusya'ya karşı saldırıya hazırlanmaları emrini vermiştir. (Ertem, 2013:165)

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları Ve Sonuçları

Bölgedeki çıkarlarını korumak adına 1941 yılı başında harekete geçen Alman ordularının Balkanlara doğru ilerlemesi doğal olarak Sovyetler Birliği'ni Boğazlar konusunda endişelendirecektir. Şöyle ki Rusya için Boğazlar önemli bir stratejik konum teşkil etmekteydi. Diğer yandan, İngiltere de, Balkanlarda ilerleyen Almanlar karşısında Türkiye'nin de baskılara direnemeyerek Alman ordularının Türkiye üzerinden Ortadoğu'ya geçmesine izin verebileceğinden endişeleniyordu. Bu nedenle olası tehlikeyi daha önceden bertaraf edebilmek maksadıyla İngiltere Başbakanı Churchill, İnönü'ye bir mektup göndermişti. 31 Ocak 1941 tarihli bu mektupta Churchill, Almanya'nın Balkanlara, özellikle Bulgaristan'a yerleşmesinin Türkiye için doğuracağı tehlikelere dikkat çekiyor ve Türkiye'nin müttefiklerin yanında savaşa katılmasını istiyordu. (Aydın, 2014: 435) Churchill Bulgaristan üzerinden gelecek muhtemel bir hava saldırısına karşı Türkiye'de hava ve topçu birliklerinin konuşlanmasını öneriyordu. Ancak İnönü bu öneriyi Türkiye'nin fiilen harbe girmesi olarak değerlendirdiğinden kabul etmemiştir. (Demirer, 2015: 49)

Bu süreçte Almanya Ankara'da Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nda Von Falkenhayn'ın yaveri olarak görev yapan Franz Von Papen tarafından temsil edilmekteydi. Von Papen'in görevi müttefikler savaşta üstün oldukları sürece Türkiye'nin onların yanında yer almasını önlemektir. (Shaw,1982:470) Nitekim Almanlar İngilizlerden daha önce harekete geçerek 7 Ocak'ta Von Papen vasıtasıyla Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un teminatlarını Türk yetkililere iletmışler (Aydın, 2014:436), ayrıca Von Papen 28 Ocak'ta Hitler'e İnönü'ye bir mektup yazmasını önermiştir. (Demirer, 2015: 49)

Savaş başladığında Türkiye için ilk sırada yer alan tehdit Avrupa'dan Balkanlara ve Trakya'ya yöneldiği için, Türk ordusunun esas yığınağı bu bölgede yapılmıştır. Çakmak Müdafaa Hattı denilen bu hat, Karadeniz'de İğneada'dan başlayıp, Mahya Dağı-Demirköy-Kırklareli-Edirne ve Meriç'te son buluyordu. (Türsan, 2009: 57) Alman orduları Balkanlar istikametinde doğuya doğru ilerleyince Türkiye vakit kaybetmeden Trakya sınırı boyunca güvenlik tedbirlerini arttırdı. Bulgaristan, Türkiye'nin aldığı bu savunma tedbirlerinin kendilerine karşı alınmakta olduğunu düşündü. Bu nedenle Türkiye'ye yapmış oldukları talep üzerine iki ülke arasında görüşmelere başlandı ve bu görüşmeler 17 Şubat 1941 tarihinde bir saldırmazlık bildirisiyle sonuçlandı. (Karakuş, 2004:171) Türkiye ile Bulgaristan'ın birbirlerine saldırmamayı taahhüt etmesi, özellikle İngilizler üzerinde endişe yarattı. Çünkü İngiltere'ye göre Bulgaristan'ın artık Türkiye'den korkusu kalmayacak ve Almanya'ya kapılarını rahatlıkla açabilecekti. (Esmer-Sander,1993: s.152)

Hitler 1941 yazında Rusya'ya savaş açmadan önce Balkanları emniyet altına almak istedi. 12 Kasım 1940 tarihinde Berlin'de yapılan Hitler-Molotov görüşmesi Sovyetlerin Balkanlara göz koyduğunu göstermişti. Bunun için 20 Kasım 1940'da Macaristan ve 23 Kasım 1940'da Romanya Üçlü Pakta (Mihver) alındı. Aralık 1940 ve Ocak 1941'de Romanya'ya büyük kuvvetler sevk edildi. Bulgaristan önce mukavemet ettiyse de 1 Mart 1941'de Üçlü Pakta katılmak

zorunda kaldı. Hitler bundan sonra yüzünü Yugoslavya'ya döndü ve Yugoslavya da 25 Mart 1941'de Üçlü Pakta katıldı. Fakat Yugoslavya da General Simoviç 27 Mart 1941 de Almanya aleyhtarı bir hükümet darbesi yapınca durum değişti ve yönetimi eline geçiren General Simoviç 6 Nisan 1941'de Sovyetler Birliği ile bir Dostluk ve Saldırmazlık Paktı imzaladı. Bu gelişme Hitler'i Balkan seferini yapmaya sevk etti. Alman Hava Kuvvetleri'nin Belgrad'ı ağır bombardımana tuttuğu saldırı sonunda bir yıldırım harekâtıyla Yugoslavya teslim alındı ve paylaşıldı. (Armaoğlu-Soysal, 1999: 302-33)

Bu gelişmeler karşısında Türkiye halen tarafsızlığını korumaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'na göre daha gelişmiş, motorize zırhlı birliklerin kullanıldığı bu savaşta herhangi bir saldırı olduğu takdirde Türkiye'nin ağır bir darbe alması kaçınılmazdı. Savaşın Türkiye sınırlarına bu derce yakınlaşmış olması doğal olarak savunma harcamalarının artmasına neden olmuştu. (Akin, 2015:328)

Adolf Hitler'in bu dönemde İnönü'ye gönderdiği 1 Mart tarihli mektupta, *"Almanya'nın amacının Avrupa kıtasındaki İngiliz nüfusunu yok etmek olduğu, alınan tedbirlerin hiçbir şekilde Türkiye'nin toprak ve politik bütünlüğüne yönelik olmadığı, aksine birlikte yürütülen büyük kader savaşının (burada Birinci Dünya Savaşı kastedilmektedir) ve bununla bağlantılı yıllarca süren kederli yılların hatırasıyla Almanya ile Türkiye arasında dostluğa dayanan işbirliği ortamının oluştuğundan emin olduğu"* yazıyordu. Ayrıca mektubun devamında, söz konusu tehlike yok edildikten sonra Alman birliklerinin Bulgaristan ve Romanya'yı boşaltacağı, Bulgaristan'a giren Alman birliklerinin Türk sınırından uzak durmaları için gerekli tedbirlerin alındığı belirtiliyordu. (Kılıç, 2012: 354-355)

Hitler'in mesajı 4 Mart'ta İnönü'ye ulaşmıştı, cevap ise 12 Mart'ta verildi. Cumhurbaşkanı İnönü, bu mektuba verdiği cevapta:

"Omuz omuza yaptığımız ve şanını ve ızdıraplarını birlikte paylaştığımız son büyük savaştan sonra genç Türkiye'nin milli mücadelenin başından itibaren belirlediği yeni politikası daima ilkeli olmuştur. Bu ilke Türk bağımsızlığının sağlanması ve başkalarının hakkına tecavüz etmeden barışçı gelişmedir...1939 senesi baharının başından beri Türkiye tarafından ittihaz olunan siyasetin esasında yine bu aynı direktifin bulunduğu Zatı devletleri pekâlâ bilirler." diyordu.

Türkiye'nin bu kararı doğal olarak Almanya'nın hoşuna gitmedi ve Alman basınında o zaman şiddetle eleştirildi. (Kuneralp,1982:57-60, Kılıç,2012:365) Bu gelişmeler yaşanırken SSCB, 3 Mart günü Bulgaristan'ın tutumunun kabul edilemez olduğunu açıklamıştı. Bu durum, o zamana kadar Türkiye'yi yalnız bırakmak adına Bulgaristan ile yakın işbirliği içinde olan Sovyetler Birliği'nin yürüttüğü politikaları bırakmasına neden oldu ve müteakiben Sovyetler Birliği Türkiye ile işbirliği kurmaya yöneldi. Neticede Sovyetler Birliği bu dönemde Türkiye herhangi bir saldırıya uğrar ve savaşa girmek zorunda kalırsa 1925 yılında Türkiye-Sovyetler Birliği arasında imzalanmış olan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın geçerli olacağını, Sovyetler Birliği'nin tarafsız kalacağına güvenebileceğini bildirdi. (Armaoğlu,1994:410) Türkiye'nin de Sovyetler

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları Ve Sonuçları

Birliği'ne aynı garantileri vermesinden sonra bu karşılıklı taahhütler 25 Mart 1941'de bir saldırmazlık bildirgesi şeklinde kamuoyuna duyuruldu. (Soysal, 1989:636)

1941 Mart ayı sonunda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler iyileşmeye doğru giderken yeni bir olay Almanya'nın Türkiye üzerinde baskı uygulamasına ve dolayısıyla Türkiye için bir Alman tehlikesinin doğmasına sebep oldu. Nisan 1941 de Irak'ta Mihver taraftarı olan Raşid Ali Geylani bir hükümet darbesi ile iktidarı ele geçirmiş, bunun üzerine İngilizler de Raşid Ali'ye karşı harekete geçmişlerdi. Raşid Ali bunun üzerine İngilizlere karşı mukavemet edebilmek ve iktidarını koruyabilmek için Almanya'dan acele olarak yardım istemek zorunda kaldı.(Armaoğlu-Soysal, 1999: 304) Geylani Savunma Bakanını yardım talebiyle Ankara'ya von Papen'in yanına gönderirken 2 Mayıs'ta Basra'ya asker çıkaran İngilizler, Irak'taki durumu kendi lehlerine çevirmek için uğraşıyorlardı.(Koçak, 1991:389) Almanlar ise Raşid Ali'ye gereken yardımı hemen yapmak istediler, çünkü bu durum Almanya'ya; Fransa'nın savaşta mağlup edilmesinden sonra Nazi işgali dışındaki bölgede kendisine bağımlı olan kurulan Fransız Vichy hükümetinin Suriye'de Almanya'ya devrettiği üsleri, bütün Ortadoğu petrolerini ele geçirmek imkânı sağlayacaktı. Hatta Basra Körfezi üzerinden Hint Denizi'ndeki Japon güçleriyle direkt temas mümkün olabilirdi. (Belge, 1970: 458) Bu nedenle Almanya Türkiye üzerinden Irak'a asker ve malzeme göndermek için Türk Hükümeti'ne yoğun baskıda bulundu. Almanya bu durumu Türkiye'ye kabul ettirebilmek için Batı Trakya ve Ege Adaları'ndan toprak vermeyi dahi teklif etti. Ancak Türkiye tüm bu baskılara karşı direndi ve Almanya'nın tekliflerini kabul etmedi. Türkiye'yi Alman baskısından kurtaran ise İngilizlerin Irak'taki durumu kontrol altına alarak Geylani'yi saf dışı bırakmaları oldu. (Esmer-Sander,1993:155-156)

Hitler bu safhada Sovyetler Birliği'ne karşı saldırıya hazırlanmakta ve hatta acele etmekteydi. Türkiye'nin mukavemetini kıramayacağını ise anlamıştı. (Armaoğlu-Soysal, 1999:304) Almanlar daha önce Hitler'in İnönü'ye gönderdiği mektupta da ifade edildiği gibi Yunanistan'da ilerleyen Alman birliklerine Türk sınırından uzakta kalmaları emrinin verildiğini Türkiye'ye bildirdiler. Diğer taraftan Alman dışişleri yetkilileri, Alman ordularının Ege ve Karadeniz istikametinde ilerlemesinin Almanya'ya karşı bir Türk-Sovyet işbirliği doğuracağından endişe duyuyorlardı. Bu nedenle Almanlar, Türkiye ile bir saldırmazlık paktı yapılmasının bu endişeyi ortadan kaldıracağını düşünerek Türk mahfillerinde zemin yoklamaya başladılar. 9 Nisan'da Berlin'de Türk Büyükelçisi Hüsrev Gerede ile görüşen Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, Hitler'in Almanya'nın eski dostlarını kendi tarafında görmekten memnuniyet duyacağını belirtti. Bu tarihe kadar Türkiye'yi Sovyet tehdidini kullanarak etkilemeye çalışan Almanya, artık mevcut politikasından vazgeçerek Türkiye'yi savaş sonrası sunulacak toprak vaatleriyle kontrol altında tutmaya çalışıyordu. Sonunda 18 Haziran 1941'de Türk-Alman Saldırmazlık Paktı imzalandı. (Ayдын, 2014:440-441)

Bu pakt ile Almanya ve Türkiye, topraklarının korunmasına ve bütünlüğüne karşılıklı uyulmasına ve doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak birbirleri aleyhine yönelik her türlü harekattan sakınılmasına ilişkin karşılıklı söz vermişlerdir.(Çiftçi, 2020: 244) Böylece güneyini garanti altına alan Alman ordularının 1941 yılının 22 Haziran günü Sovyet sınırını geçerek Barbarossa Harekâtını başlatmalarıyla (Çınar, 2007: 43) savaş yepyeni ve dramatik bir döneme girdi. Bir süre önce Polonya'yı paylaşmış olan iki gücün birbiriyle tutuşması, Türkiye'nin rahat bırakılması yönünden olumlu bir gelişme niteliğindedir. Bu yüzden olacak ki o gün Yalova'da bulunan Cumhurbaşkanı İnönü, yataktan uyandırılıp kendisine Alman-Rus savaşının başladığı haberi verildiğinde bir gülme krizine tutulmuştu. (Turan, 2003: 252) İtalya ve Japonya hariç savaşan diğer devletlerle ayrı ayrı dostluk ve saldırmazlık antlaşmaları imzalamış olan Türkiye, Polonya gibi iki taraftan saldırıya uğrama ihtimalinin ortadan kalkması dolayısıyla rahatlamıştı. (Aydemir, 167: 185)

Alman kuvvetleri 22 Haziran günü sabaha karşı Karpatlardan Baltık'a kadar uzanan 1500 kilometrelik çok geniş bir cephede saldırıya geçtiğinde, Kuzey Ordular Grubu Leningrad'a, Merkez Ordu Grubu Moskova'ya, Güney Ordular Grubu Dinyeper ve Kiev üzerine yönelecekti. Temmuz ayına gelindiğinde Hitler Merkez Grubundan Moskova'ya ilerlemeleri yerine Kırım'ın ve Donetz kömür madenlerinin ele geçirilmesine, Rus Ordusuna Kafkasya petrolerinden yapılan petrol ikmalinin kesilmesine öncelik verdi. Kırım ve Donetz kolayca ele geçirildi, Don ve Rostof'a ulaşıldı (Hart, 2016: 206, 231-232) ve Ekim ayı sonlarında Alman birlikleri Kırım'a girmeye başladılar. Kırım'ın Almanlar tarafından ele geçirilmesi, Stalin rejimi altında ezilmiş bütün halklar için olduğu gibi Kırım'daki Müslüman-Türk ahali için de bir kurtuluş gibi görülmüşse de, bu tahminlerinde ne kadar yanlış oldukları kısa zamanda anlaşıldı. Sosyal hayatta oldukça küçük çapta verilen birtakım hakların dışında Almanların Kırım Tatarlarına bağımsızlık vermeye hiç niyetli olmadıklarının görülmesi, bütün beklentileri boşa çıkarmıştı. Kırım'da oldukça sert bir yönetim sergileyen Almanlar, yerli iş sahalarının kurulmasına meydan vermediği gibi, Alman savaş sanayinde çalıştırılmak üzere binlerce Kırım Tatarı, zor kullanılarak Almanya'ya götürüldü. (Kırımlı, 2014)

1941 sonbaharında Almanlar Rusya topraklarında hızla ilerlerken, Türkiye'den Almanya'yı resmi davet yoluyla ziyaret eden ve bu savaşın Sovyet Rusya'da yaşayan Türklerin kurtuluşu olacağı yönünde değerlendirmeler yapan kişiler de vardı. Nitekim 15 Ekim-5 Kasım 1941 tarihleri arasında bir Türk heyeti Alman-Rus cephesini ziyaret etmişti. Bu heyette o dönemin Harp Akademileri Komutanı Ali Fuad Erden Paşa ve Emekli General Hüsnü Emir Erkilet bulunuyordu. Ziyaretin gerçekleştirilmesinde Almanya tarafında von Papen, Türkiye tarafında ise İstanbul Valisi Lütfi Kırdar aracılık etmişlerdi. Berlin Büyükelçisi Hüsnü Gerede de bu seyahate ve heyete Türk hükümeti adına refakat etmişti. Alman-Rus cephesini ziyaret eden Ali Fuad Erden ve Hüsnü Emir Erkilet

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları Ve Sonuçları

Paşalar, Türkiye'ye döndükten sonra Cumhurbaşkanı İnönü'ye yapmış oldukları ziyaret ile ilgili bilgi vermişler, cephe izlenimlerini aktarmışlardı. Her iki komutana göre yakın bir süre içinde Alman zaferi gerçekleşecekti. Altı saat süren bu görüşmede İnönü'ye, savaşı Almanya'nın kesin olarak kazanacağı söylenirse de, İnönü kendisine anlatılanlardan ikna olmadı. (Tüzün, 2005: 197-198)

Almanya'nın Rusya için savaş hazırlığı aslında aceleye getirilmişti. Savaşın kısa sürede sona ereceği düşünülüyordu uzun vadeli planlar yapılmamıştı. Alman Genelkurmayı, Sovyet askeri gücü hakkında yeterli bilgiye sahip değildi ve Rusların Finlandiya harekâtındaki yetersiz manevra kabiliyetine bakarak Sovyet Ordusu'nu hafife almışlardı. Ayrıca Almanlar Rusya'nın da Fransa gibi yiyecek ve malzeme bakımından iyi imkânlarla, zırhlı birliklerin geçişine müsait yollara sahip olabileceğini düşündüler, ancak bu konuda yanıldıklarını kısa sürede anladılar. Yıl sonuna kadar Alman orduları üç koldan saldırılarını sürdürdü, buna mukabil Sovyet orduları geniş coğrafyadan yararlanarak geri çekildiler ve Alman ordularını ikmal noktalarından uzaklaştırarak zor durumda bıraktılar. Dolayısıyla Alman orduları Rusya'nın derinliğine ilerlerken gittikçe merkezden uzaklaşarak lojistik destek merkezleriyle olan bağlantılarını da koparmış oldular. Almanlar her ne kadar Moskova önlerine gelmiş olsalar da Rusya'nın ağır kış şartları için hazırlıksız olan Alman orduları önce çamura ve bataklığa saplandılar, sonra da soğuk ve kar yağışı yüzünden durakladılar.(Sander, 2001:156-157)

Almanların Rusya'ya saldırısı, Sovyetler Birliği ile İngiltere'yi birbirine yaklaştırmıştı. Bunun üzerine müttefik gemilerine Türk Boğazları'nı kapatma yolundaki Alman-Sovyet baskısı, bu kez yerini Boğazları müttefiklere açma yolundaki İngiliz-Sovyet baskısına bıraktı. Bu baskıya ilaveten Türkiye'nin Almanya ile kısa bir süre önce 18 Haziran 1941'de imzalamış olduğu Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması ile ortaya çıkan gerginlik, Türk-Amerikan ilişkilerini etkilemeye devam ediyordu.(Aydın, 2014:446) 9 Ekim 1941'de Türkiye'nin Almanya ile yeni bir krom anlaşması yapması,(Karakaş, 2010:470) ilişkileri daha da gerginleştirdi. Amerika Birleşik Devletlerinin bu tutumu ancak Japonların 7 Aralık 1941'de Hawai'deki Pearl Harbor deniz üssüne hava bombardımanında bulunmasından sonra değişti ve hatta Amerika Birleşik Devletleri Japonya'nın Almanya'nın yanında savaşa katılmasının Türkiye üzerinde olabilecek etkisinden çekindi.

Almanya bu dönemde Türkiye'yi kendi tarafına çekebilmek için birtakım politik girişimlerde bulundu. Bunlardan ilki, muhtemel bir Türk-Sovyet yakınlaşmasının önünü kesmek amacıyla Kasım 1940'da Hitler-Molotov görüşmelerinde Sovyetlerin Almanya ile anlaşma yapmak için Boğazlar hakkında sundukları önerileri açıklamak oldu. İkinci olarak Almanlar yaptıkları büyük ve gizli mali destekle Türkiye'de bir Turancı hareketi geliştirmeye çalıştılar, nitekim bu amaçla Alman Büyükelçi Von Papen'e beş milyon altın mark yollanmıştır. Bu konudan Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un da bilgisi vardı.(Gizli Belgeler,1968: 47) Diğer bir girişim ise Almanlar ellerinde bulundurdukları Ege Adaları'ndan

bazılarını Türkiye'ye vermeyi teklif ettiler. Ancak Türk Başbakanı Şükrü Saraçoğlu, Von Papen ile 27 Ağustos 1942'de yaptığı görüşmede, Türkiye'nin tarafsızlık kararından vazgeçmeyeceğini söyledi. Bu karar karşısında öfkelenen Dışişleri Bakanı Ribbentrop, görüşmenin üzerinden fazla zaman geçmeden Eylül 1942'de Von Papen'e, Rusya'daki Türk halklar konusunda Ankara hükümetiyle yaptığı görüşmeleri durdurmasını bir talimatla bildirdi. Ancak Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda Almanya'nın yapmış olduğu bu baskı, kendileri adına istedikleri sonucu vermedi. (Armaoğlu, 1994:411).Türkiye bu sırada Karadeniz sahillerine yapılabilecek muhtemel bir alman çıkarmasına karşı Trabzon ve Hopa civarında askeri önlemler almış, 1942 yılının Eylül ayında Trakya'dan alınan 10 tümen asker Karadeniz sahillerine ve Kafkas sınırına yerleştirilmişti. Molotov, Türkiye'nin aldığı bu askeri önlemlerin, Rusya'ya karşı bir saldırı hazırlığı şeklinde yorumlanabileceğine de dikkat çekmişti. Çünkü Sovyetler Birliği, Türkiye'nin askeri birliklerini Karadeniz sahillerine ve doğu sınırına yağmasının ardında, Berlin'in baskısı sonucunda kendisine karşı olası bir saldırı planı olduğuna inanıyordu. Türkiye ise Sovyetler Birliği'nin İngiltere ile gizlice anlaşarak Boğazlar'a inmeyi planladığından endişe ediyordu.(Koçak, 2018:707)

Karşılıklı güvensizliğin bu denli arttığı bir ortamda 19 Kasım 1942'den 2 Şubat 1943 başına kadar devam eden Stalingrad Savaşı'nda Ocak 1943 itibariyle Kızıl Ordu birlikleri Alman 6 ncı Ordusunu çembere alıp kuşatınca, 6 ncı Ordu 22 generali, aç ve donmak üzere olan 91 bin askeriyle teslim oldu. Stalingrad Savaşı Almanya'ya çok ağır kayıplara mal olmuş, toplam 500 bin asker hayatını kaybetmiştir. Bu durum Ruslar için de geçerlidir. Alman uçaklarının Stalingrad'ı bombalaması sonucunda halktan 40 bin kişi hayatını kaybetmişti. Bununla birlikte Stalin sivil halkın şehirden tahliyesini reddetmiş, onlardan yerlerinde kalıp direnmelerini, şehri savunmalarını istemişti. Nitekim Stalingrad direnişinden sadece 10 bin kişi sağ kurtulabilmiştir. Bu 10 bin kişi arasında anne ve babası hayatta kalmış sadece 9 çocuk bulunuyordu. (Neilberg,2011:124-125)

2. 1943 Yılı Gelişmeleri ve Müttefiklerin Türkiye'yi Savaşa Sokma Çabaları

Almanların Stalingrad'daki hezimetini savaşın önemli bir kırılma noktası olmakla birlikte Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girişi ile birlikte artık bir Alman zaferi beklemek çok zordu.(Çiftçi, 2010: 247) İngiltere ve Sovyetler Birliği Almanya'yı yorduktan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girişi dengeyi Almanya aleyhine bozmuş oldu. Ancak Almanya'ya karşı Fransa'da bir ikinci cephe açılması yönündeki tartışmalar, Amerika Birleşik Devletleri daha savaşa girmeden önce Stalin'in talepleri doğrultusunda başlamıştı. Ne var ki batılı müttefiklerin Sovyetler Birliği'ni rahatlatmak maksadıyla Avrupa'da ikinci bir cepheyi açabilmesi için Kuzey Afrika'daki harekât sonuca ulaşmalıydı. (Çınar, 2014: 179)

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları Ve Sonuçları

Savaşın bu döneminde Türkiye'yi kilit ülke olarak değerlendiren Churchill, Türkiye'nin 1943 baharında müttefiklerin yanında savaşa girebilmesi için silah ve malzeme yönünden güçlendirilmesi gerektiğine, aynı zamanda müttefiklerin toprak bütünlüğü konusunda Türkiye'ye teminat vermeleri gerektiğine inanıyordu. Churchill bu konuda ABD Başkanı Roosevelt'in onayını aldıktan sonra konuyu Stalin ile görüştü.(Aydın, 2014:451) Churchill, 24 Kasım'da Stalin'e yazdığı bir mektupta, Türkiye'nin İngiliz-Sovyet ittifakına ve işbirliğine yönelik kuşkularının ortadan kaldırılarak, 1943 yılının ilkbahar aylarında, müttefiklerin yanında savaşa katılması için gayret sarf edilmesi gerektiğini bildirmiş, Stalin de 27 Kasım'da verdiği cevapta, Türkiye'nin savaşa katılması gerektiği konusunda Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere ile aynı görüşte olduğunu söylemiştir. Bu karara varılmış olmasında Rusya topraklarındaki savaşın Almanya aleyhine gelişme göstermesi olduğu kadar Kuzey Afrika cephesinde General Rommel komutasındaki Alman Ordusu'nun müttefikler karşısında yenilgiye uğraması ve İngiliz-Amerikan Ordularının Kuzey Afrika sahillerine çıkararak Alman ve İtalyan Ordularını yenilgiye uğratmış olmalarının büyük etkisi olmuştur. (Koçak, 2018:710-711)

Roosevelt ve Churchill'in Fransız generaller De Gaulle ve Giraud ile Fas'ın Kazablanka kentinde 14-24 Ocak 1943 tarihleri arasında bir araya geldiği, Sovyetler Birliği üzerindeki baskıyı hafifletmek için Sicilya'ya çıkartma yapılması, Balkanlar'da ikinci bir cephe açılması ve bunun için de Türkiye'nin savaşa katılmasını sağlamak üzere gerekli hazırlıkların yapılması kararlarının alındığı Kasablanka Konferansı'nı (Doğan,2016:127), İnönü-Churchill görüşmesinin yapıldığı Adana Konferansı (30 Ocak-1 Şubat 1943) izledi. Bu konferans, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile Churchill arasında Adana-Yenice istasyonunda Cumhurbaşkanının özel vagonunda yapıldı. Adana görüşmelerinde İnönü'den başka Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak da bulunuyordu.

Churchill bu görüşmede Türkiye'ye yönelebilecek Alman tehditlerinin Stalingrad ve Kahire'de müttefikler tarafından elde edilen başarılarla ortadan kaldırdığını, fakat Almanya'nın harp sanayisi için büyük önem taşıyan petrol ihtiyacı nedeniyle Ortadoğu'ya yönelik bir harekâta kalkışabileceğini öne sürdü ve Türkiye'nin 1943 yılı sona ermeden müttefikler safında savaşa girmesini istedi. İnönü ise bu teklife karşılık öncelikle Türk Ordusu'nun savaşa katılabilecek düzeyde teçhiz edilmesi gerektiğini, ayrıca kendilerinin Sovyetler Birliği'ne güvenemediklerini, özellikle Barbarossa Harekâtı'nın Almanya aleyhine sona ermesinden sonra Rusya'nın Doğu Avrupa'da hâkim güç olmasından endişe ettiklerini bildirdi. Bunun üzerine İnönü'ye Türkiye'nin savaşa katılabilmesi için askeri malzeme olarak nelere ihtiyaç duyulduğunu sordu. (Öztoprak, 1998:184-186) Kendisine bu konuda "Adana Listesi" olarak bilinen bir liste verildi.(Demirer, 2015: 61)

Quebec, Moskova, Kahire, Tahran Konferanslarından sonra 4-8 Aralık 1943 tarihleri arasında gerçekleşen İkinci Kahire Konferansı, müttefiklerin Türkiye'yi savaşa sokma gayretlerinin doruğa ulaştığı konferans oldu. İnönü burada prensip olarak savaşa katılmayı kabul etmiş, fakat Türkiye'ye yapılan askeri teçhizat ve malzeme yardımlarının tamamlanmasını ve ortak harekât planının yapılmasını koşul olarak öne sürmüştür. İngiltere ise Türkiye'ye askeri uçakların gönderilmesi ve hava alanlarının hazır olmasını Türkiye'nin savunması için yeterli görmekteydi. (Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl,1973:205) Churchill, Rusya'yı öne sürerek Türkiye'ye karşı tehdit dolu bir siyaset sürdürürken, ABD Başkanı Roosevelt ise Türk tarafının görüşlerine biraz daha hak verir bir çizgi izlemiştir. Türk tarafı prensip olarak müttefiklerin yanında savaşa girmeye taraftar olduklarını, fakat muhtemel bir Alman saldırısına karşı koyacak askeri güce kavuşturulmalarını ısrarla istemiştir. Alman Ordusu her ne kadar geri çekilmeye başlamış ve savunma pozisyonuna geçmiş ise de Balkanlar ve Ege Denizi'nde Alman Hava Kuvvetleri hala güçlüydü. Eğer Türkiye yeterli ve etkili tedbir almazsa, İngiliz uçaklarının desteği gelene kadar Alman uçakları 24 saat içinde Türkiye'ye çok ciddi zarar verebilirdi. Neticede, Cumhurbaşkanı İnönü ve beraberindeki heyet kesin bir savaşa katılma kararına varmadan Kahire'den dönmüştür. (Bakar, 2016: 93-94)

Kahire Konferansı dönüşü İngiltere'nin önerileri Ankara'da Bakanlar Kurulunda görüşülmüş ve İngiliz planı reddedilerek karar 12 Aralık tarihli bir notayla İngiltere Büyükelçiliğine iletilmiştir. Bu notada, Türk hükümetinin prensip olarak Kahire tekliflerini kabul ettiği bildirilse de, İngiltere'nin yapacağı malzeme yardımlarının yanı sıra gelecekteki harekâtlar için yapılacak planlara Türkiye'nin de dâhil edilmesi talebi yer alıyordu. Ancak bu konuda bir anlaşmaya varıldıktan sonra siyasi konuların halledilmesi gerektiği anlatılıyordu.(Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl,1973:205)

3. Türkiye İle İlişkilerin Kesilmesi ve Krom Meselesi

İkinci Kahire Konferansı kararları gereğince 1944 yılı Ocak ayında Ankara'ya gelen İngiliz askeri heyeti ile Türk yetkililer arasında yardım konusu görüşülmeye başlandı, ancak yaklaşık bir ay süren bu görüşmelerden bir sonuç alınamadı. Gelen heyet, 3 Şubat günü aniden Türkiye'den ayrıldı. (Uçarol, 2010:650) Bundan bir gün sonra İngiltere, ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafla Türkiye ile ilişkilerini dondurduğunu bildirerek Amerika Birleşik Devletleri'nden de aynı şekilde dondurmasını istedi. Nitekim İngilizlerin bu talebi Amerika Birleşik Devletleri tarafından onaylanmış olacak ki 7 Şubat 1944'te Amerika Birleşik Devletleri'nin Ankara Büyükelçisi Steinhardt'a bu yönde bir talimat gönderildi. Müteakiben 2 Mart'ta İngiltere, 1 Nisan'da da Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'ye yaptıkları askeri yardımlarını durdurdular.(Aydın, 2014: 465) Bu dönemde İngiliz basını Türkiye'nin savaşa katılmamak için sürekli bahane arayış bulduğunu ve ittifak antlaşmasının yükümlüklerini yerine getirmediğini,

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları Ve Sonuçları

bunun sonucunda da gelecek süreçte yalnız kalacağını ileri sürmüştür.(Koçak, 2018: 234)

Bu sırada gündeme gelen "Krom Meselesi", Türk-Müttefik ilişkilerini daha da gerginleştirdi. (Karakaş,2010:475) Aslında müttefikler, Türkiye'nin Almanya'ya krom sevk etmesine daha başından itibaren şiddetli tepki göstermişlerdi. Büyükelçi Steihardt, Türkiye'nin Almanya'ya krom sevkiyatı ile ilgili olarak, 18 Şubat 1944 tarihli raporunda Ankara'nın sevk ettiği krom miktarında büyük artış görülürken, Londra'ya sevkiyatın azaldığını bildiriyordu. Steihardt, Almanya'ya krom sevkiyatını durdurabilmek maksadıyla, Meriç Nehri üzerindeki köprülerin havaya uçurulmasını da öneriyordu. İngiliz Dışişleri Bakanlığı da Türkiye'den Almanya'ya yapılan krom sevkiyatının durmaması halinde, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye ambargo uygulamasını kararlaştırdı. (Koçak, 2018: 238-239) Nihayet 14 Nisan 1944'te İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'ye birer nota vererek, Almanya'ya krom satışına devam ettiği takdirde, diğer tarafsız devletlere uygulanan abluka tedbirlerinin Türkiye'ye de uygulanacağını belirttiler. (Aydın, 2014: 466)

Türk Hükümeti, durumun nazik bir hal alması ve savaşın müttefiklerin lehine gelişmesini dikkate alarak bu ülkelerle yakınlaşacak bir adım atmış ve 21 Nisan 1944 akşamı itibarıyla Almanya'ya krom ihracatını durdurmuştur. Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu Türkiye'nin politikası için şu ifadeleri kullanmıştı: "*Haricî siyasetimizin umdesi ve esası İngilizlerle olan ittifak muahedesi olduğuna göre, biz bitaraf değiliz.*" Türkiye, 21 Nisan akşamı işe yarar tüm vagonları kullanarak 218 krom yüklü vagonu, Almanya'ya gönderilmek üzere Bulgaristan'a geçirmiştir. Alman Büyükelçi Papen ise anılarında Almanya'ya krom sevkiyatının Türk yetkililerin yardımıyla 1 Mayıs'a kadar devam ettiğinden bahsetmektedir.(Bakar, 2016, 96)

Krom meselesini müteakip bu kez Türk Boğazları'ndan geçen Alman gemileri mesele oldu. 5 Haziran 1944'te bazı Alman gemilerinin Çanakkale ve İstanbul Boğazı'ndan geçerek Karadeniz'e çıkmaları Türkiye ile müttefiklerin arasının daha da açılmasına sebep oldu. İngilizler bu gemilerin ticarî gemi görüntüsünde savaş gemileri olduğunu, dolayısıyla Montrö Antlaşması'nın ihlal edildiğini iddia etmekteydiler. Bu iddialar Türkiye üzerinde baskı oluştururken, Kassel adındaki Alman gemisinde yapılan aramada bir takım savaş araç ve malzemelerinin bulunması Türkiye'yi zor durumda bıraktı. İngiliz Hükümeti, Türkiye'yi Montrö Sözleşmesini çiğnemek ve denetim yükümlülüğünü hafife almakla suçladı. Bu durum üzerine sorumluluğu üstlenen Numan Menemencioğlu, 15 Haziran 1944'te Dışişleri Bakanlığı görevinden istifa etti. Menemencioğlu'nun istifası Türk-İngiliz ilişkilerinin daha çok bozulmaması için gerçekleşmişti.(Bakar, 2016: 96)

4. Türkiye'yi Mihver Devletlere Karşı Savaş İlanına Sürükleyen Sebepler.

6 Haziran 1944'te müttefiklerin İngiltere'de toplanan büyük çaptaki kuvvetleri tarafından Fransa'nın Normandiya bölgesine yapılan çıkarma harekâtı sırasında Almanlar gerekli başarıyı sağlayamamışlardı. Çıkarmadan evvel Hitler'in sezgisi generallerinin müttefiklerin nereye çıkacağına ilişkin tahminlerinden daha başarılı çıktı. Ne var ki, çıkarmadan sonra Hitler'in sürekli olarak müdahalesi ve katı kontrolü onları durumu şansından yoksun bıraktı ve nihayetinde felakete yol açtı.(Hart, 2016:751-752) 20 Haziran'da İngiltere'nin Washington Büyükelçisi Lord Halifax artık Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini kesmesi gerektiğini Amerikan hükümetine bildirdi. Ancak bu sırada Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesi konusunda Batılı Devletlerle Sovyetler Birliği arasında anlaşmazlık çıktı.(Esmer-Sander,1993:182) Churchill'in 11 Temmuz tarihli mektubuna karşılık Stalin yazdığı 15 Temmuz tarihli cevabi mektubunda, *"Türk hükümetinin Almanya'ya karşı takındığı kaçamak ve muğlak tavırlar dikkate alındığında, Türkiye'yi kendi haline bırakmak daha iyidir. Bu elbette Türkiye için savaş sonrası meselelerde özel haklara sahip olma iddialarının da yok olması demektir."* diyordu.(Uçarol,1998:537) Bundan sonra Sovyet Rusya, 27 Temmuz'da Amerikan hükümetine, Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesi tedbirinin çok geç olduğunu ve bunun Sovyetler Birliği'ni tatmin etmediğini bildirdi. Türk Hükümeti ise 2 Ağustos 1944'te Almanya ile ilişkilerini keseceğini müttefiklere bildirdi. (Esmer-Sander, 1993:182-183)

Normandiya çıkarması ile başlayan harekât sonucunda müttefik orduları 1944 Ağustos ayı sonunda Paris'e girmişler ve Eylül ayında da Belçika, Lüksemburg ve Fransa'nın büyük bölümünü Alman işgalinden kurtarmışlardı. Alman topraklarında ilerleyen birlikler Ren nehrine ulaşmışlardı. Bu sırada Kızıl Ordu birlikleri ise bir yandan Polonya, diğer yandan da Romanya, Yugoslavya ve Bulgaristan topraklarında ilerlemekteydiler. Almanlar 1944 Eylül ayına gelindiğinde Ege Adaları'ndan çekilirken Ruslar sırasıyla Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya'yı Almanlardan temizlemişlerdi. İngiliz ve Amerikan orduları da Yunanistan'a girmişlerdi. Bu gelişmelere bakıldığında, Türkiye'nin savaş sırasındaki Balkanlar ve Doğu Avrupa'nın geleceği konusundaki Sovyet yayılması tahminleri doğru çıkmıştı. (Çiftçi, 2010: 249-250)

Kızıl Ordu birliklerinin Romanya ve Bulgaristan'a girmesi Türkiye'de endişe uyandırırken, İngiltere'nin Yunanistan'a asker çıkarması memnurlukla karşılanmıştı. Öte yandan Almanlar, müttefiklerin Ekim 1944'ten itibaren Ege Denizi'nde giriştikleri harekât üzerine Ege Adalarını terk etmek zorunda kalınca, Türkiye'yi On İki Ada'yı (Menteşe Adaları, Güney Sporatlar) almaya davet ettiler. Türkiye bu daveti İngilizlere bildirdiğinde, *"...Adalar savaş gerekleri dolayısıyla bize lazımdır. Onları biz işgal edeceğiz."* cevabını aldı. Bu suretle İngiltere, Ankara'dan gelen bir istek olmamasına rağmen Türkiye'nin On İki Ada ile ilgilenmesine şiddetle karşı çıktı. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Roosevelt

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları Ve Sonuçları

de daha Tahran Konferansı (28 Kasım-1 Aralık 1943) sırasında, Türklerin On İki Ada'ya karşı bir harekete geçmesini uygun bulmadığını kesinlikle belirtmişti. Sonuç olarak İngiliz donanması, Türk Hükümeti'nin Kasım 1944'te üzerinde bir isteği olmadığını belirttiği On İki Ada'yı bir süre sonra ele geçirdi. (Altuğ, 1998: 522-523)

İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin İngiliz-Sovyet ilişkilerinde pürüz çıkarmasını istemezken Türkiye'de Kızıl Ordu'nun Balkanlardan hızla Türkiye'ye girmesinden endişeleniyordu. 1944 yılında Sovyet Genelkurmayı, Türkiye sınırları boyunca İran, Irak ve Ermenistan'da Kürt aşiretlerinin yerleştirilmesini öngören özel bir harita hazırlamıştı. Bu haritanın sol köşesinde 42 Kürt aşiretinin adı, aşiret reisleri ve sayısı gösterilmişti. Kürt aşiretlerine ilişkin bilgilerin ve haritanın Sovyet Genelkurmayında hazırlanması ve Türkiye'nin doğu illerinin Kürt aşiretlerince çevrelenmesi, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı hazırladığı gizli planların habercisiydi. (Aydoğmuş, 2019:132-133) Bu durumda Türkiye'nin savaş sonrası düzenini, müttefikler arasında yapılacak olan müteakip konferanslarda Stalin'in ortaya koyacağı talepler ile bu talepler karşısında İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin takınacağı tavır belirleyecekti.

5 Şubat 1945'te toplanan Yalta Konferansı'nda bir araya gelen Roosevelt, Stalin ve Churchill, (Köse,2015:249-250) savaş sonrasındaki düzenin kurulması konusunda kendi çıkarlarını gözetmişler, Almanya'ya karşı yapılan savaşın son aşamasındaki ortak harekât hakkında düşünce birliğine varmışlardı. Yalta'da üç lider, Sovyetler Birliği'nin Japonya'ya savaş açmasını ve buna karşılık Kuril Adaları'nı almasını, Boğazlar statüsünün Sovyetler Birliği lehine değiştirilmesini ve durumun Türkiye'ye bildirilmesine karar verdiler. Yalta'da alınan kararlar çerçevesinde, Birleşmiş Milletler Örgütü hakkında alınan kararlardan dolayı Roosevelt hoşnut kalmış, Churchill ise Sovyetler Birliği'ne fazla ödün verildiğinden dolayı sonuçtan memnun kalmamıştır. (Uçarol, 2000: 624)

Yalta Konferansı'nda, 25 Nisan'da San Fransisco'da toplanacak Birleşmiş Milletler Konferansı'na sadece 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden devletlerin katılma hakkının olacağı ve Birleşmiş Milletler'in kurucu üyeleri arasında yer alabilecekleri karar altına alınmıştı. Bunun üzerine Türkiye, 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti ve kâğıt üzerinde olsa da savaşa katılmış oldu. Türkiye'nin bu kararı hiç şüphesiz Birleşmiş Milletler Beyannamesini imzalamak için gerekli olan şartların yerine getirilmesinden başka bir şey değildi. (Ertem, 2010: 265)

Savaş dışında kalmayı başarmış olan Türkiye'yi bundan sonra toprak talepleri ile karşısına dikilen Sovyetler Birliği ile baş başa kalmak gibi yeni bir tehlike bekliyordu. (Aydın, 2014: 474-475) Nitekim savaşın sonuna geldiği bir dönemde Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, 19 Mart 1945'te Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper'i makamına davet ederek Sovyetler Birliği'nin yirmi yıldır Türk-Sovyet ilişkilerine esas teşkil etmiş olan 17 Aralık 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın süresini uzatmayacağını ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında

meydana gelen köklü değişiklikler nedeniyle 7 Kasım 1935 tarihli protokol hükümlerine uygun olarak bu anlaşmanın feshini isteğini bildiren bir nota vermiştir. (Esmer-Sander,1993:183-185)

Almanya'nın 7 Mayıs 1945'te müttefiklere teslim olmasından sonra (Erendil,1944:11), Potsdam Konferansı'nda (17 Temmuz-2 Ağustos 1945) bir araya gelen ABD, İngiltere ve SSCB devlet başkanları, burada savaş sonu gelişmeleri görüşmüşler ve Avrupa'ya müttefiklerin istekleri doğrultusunda bir şekil vermeye çalışmışlardır. Ancak bu konferansta müttefikler arasındaki anlaşmazlığın giderek şiddetlendiği ve dünyanın iki nüfuz alanına ya da iki bloka ayrıldığı gözler önüne serilmiştir.(Uçarol, 2010:628-630)

Potsdam Konferansı'nda Sovyetler Birliği'nin Boğazlar statüsünde istediği değişiklikleri kabul etmeyen, ancak Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesine karşı olmadığını söyleyen Amerika Birleşik Devletleri, 1945 yılı sonlarında bu tutumunu değiştirecek ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüyle yakından ilgilenecektir. (Ülman, 1961:62)

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Lozan Barış Antlaşması sonrası dış politikasının temel amacı topraklarına yönelebilecek muhtemel bir askeri müdahaleye ya da saldırıya karşı Türkiye'nin etrafında ortak bir güvenlik çemberi oluşturmak, diğer yandan uluslararası ilişkilerde yaşanan sorunlu barışçı yollardan çözmek olmuştur. Komşu devletler ile imzalan "Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmaları"nın yanı sıra Balkan Pakti ve Sadabad Pakti bu çerçevede yapılmış sözleşmeler olmuştur.

1933 yılında Almanya'da iktidara gelen Hitler yönetimindeki Nazi Partisi'nin Versay Antlaşması'nın getirdiği düzeni değiştirmek ve Almanya'nın sınırlarını yeni baştan tespit etmek amacı ile yayılmacı bir siyaset izlemesi Avrupa'daki dengeleri değiştirmiştir. Almanya'nın bu yayılma ve genişleme politikası başlangıçta Türkiye'yi rahatsız etmeyecektir. Türkiye kendi güvenliği açısından öncelikle İtalyan yayılmasını bir tehdit olarak görmüştür. Bu durum Türkiye'yi ister istemez İngiltere ile ilişkilerinde bir yakınlaşmaya ve işbirliğine sevk etmiştir.

Savaşın başında Almanya'nın başını çektiği Mihver Devletler Türkiye'nin kendi saflarında savaşa katılmalarını isterken, bu durum Almanya'nın çeşitli cephelerde uğradığı hezimetle bağlı olarak 1943 yılı başından itibaren değişmiş, bu kez İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği başta olmak üzere Müttefik Devletler Türkiye'nin kendi saflarında savaşa katılmasını sağlamak için çaba sarf etmişler, Mihver güçleri de Türkiye'nin tarafsız tutumunu sürdürmesini istemişlerdir.

Savaş boyunca Müttefik ya da Mihver Devletler Türkiye'yi kendi yanlarına çekme gayreti içinde bulunmuşlar, Türkiye'nin savaşa katılması konusunda baskı yapmışlar, tehdit dolu uyarılarda bulunmuşlardır. Bununla birlikte Türkiye her iki

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları Ve Sonuçları

taraf arasındaki çatışmaları kullanmak suretiyle savaşın dışında kalmayı başarmış, savaşın askeri safahatı içerisinde değişen güç dengelerine göre bir savaş politikasının takipçisi olmuştur.

Türk Hükümetinin ülkeyi savaşın dışında tutabilmek konusunda ısrar etmesinin önemli bir sebebi, ordunun o dönemde savaşan taraflara karşı koyabilecek yeterli askeri malzeme, teçhizatla donatılmış olmaması ve gelişmiş silahlara sahip durumda bulunmamasıydı. Bu durum özellikle müttefik devletlerden savaşa girme konusunda gelen baskılara karşı Türk Hükümeti tarafından bir gerekçe olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte devleti yönetenler bu olumsuz şartlara rağmen savaşın başından itibaren gelişmeleri yakından dikkatle takip etmişler, Türkiye'ye yönelik yapılacak herhangi bir saldırıya karşı saldırıyla cevap verileceğini beyan etmişler ve bu konuda gösterdikleri soğukkanlılıkla inandırıcı olabilmeyi başarmışlardır. Her an tetikte olmak durumunda kalan ülkede bir milyon kişi silah altına alınmak zorunda kalmış, kritik dönemlerde bu sayının 1,5 milyona çıktığı rapor edilmiş, doğal olarak savunma harcamaları da artmıştır.

Savaş süresince Türkiye'nin savaşın dışında kalmak adına takip ettiği politikalar her ne kadar ülkeyi ağır bir yıkımdan kurtarmış olsa da; savaşın sonuna doğru galip devletler arasında dünyanın geleceğine, siyasi düzenine yönelik alınan kararlarda Türkiye bu kararların dışında tutulmuş, adeta yalnız bırakılmıştır. Özellikle Doğu Avrupa'daki dengenin Sovyet Rusya lehine değişmiş olması ve Stalin'in saldırgan politikaları, bu durumda doğal olarak Türkiye'yi endişelendirmiştir. Nitekim bu ortam, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası "Soğuk Savaş Dönemi" olarak adlandırılan yıllar içindeki iç ve dış politikalarının en önemli belirleyicilerinden biri olacaktır. Dünya güçler dengesi yeni baştan tesis edilirken ortaya çıkan Sovyet baskı ve isteklerine karşı, toprak bütünlüğü ile bağımsızlığını güven altına almak Türk dış politikasının esasını oluşturacaktır.

KAYNAKÇA

AKIN, Rıdvan, *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, On İki Levha Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2015.

ALTUĞ, Yılmaz, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Yunanistan'a Verilen Adalar Meselesi", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

ARMAOĞLU, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Cilt I: 1914-1980, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994.

ARMAOĞLU, Fahir-İsmail SOYSAL, "Türkiye'nin Hitler Almanyası İle İlişkileri (1933-1941)", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, TTK Yayınları, 1999.

ATAÖV, Türkkaya, *Türk Dış Politikası (1939-1945)*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara, 1965.

Atlas Tarih, "Beyoğlu'nda Casuslar Kol Geziyordu", Doğan Yayıncılık, Sayı:27, Haziran/Temmuz 2014.

- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam: İsmet İnönü*, Cilt:2, Yükselen Matbaası, İstanbul, 1967.
- AYDIN, Mustafa, "1939-45'de İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye", *Türk Dış Politikası*, Cilt:I (1919-1980), Editör:Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- AYDOĞMUŞ, Fatih, *İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Propaganda ve Türkiye*, Kriter Yayınları, İstanbul, 2019.
- BAKAR, Bülent, "Reel Politğin Türk-Alman İlişkilerine Yansıması: Almanların Ülkelerine Dönmesi ve Türkiye'de Kalanların Enterne Edilmesi (1944-1945)", *Tarih Dergisi*, S.63, C.1, İstanbul, 2016.
- Burhan Belge'nin Sesiyle İkinci Dünya Savaşı (Radyo Konferansları)*, Ankara, 1970.
- ÇINAR, Burak, *İkinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi ve Türkiye*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilişimler Enstitüsü, Ankara, 2007.
-, "İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İki Cepheli Savaş Sorunu", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, S.20, C.10, 2014.
- ÇİFTÇİ, Kemal, *Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2010.
- DEMİNER, Mehmet Arif, *2.Dünya Savaşı ve Türkiye*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2015.
- DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu (İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- DOĞAN, Zekeriya, *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye'nin Savaş Stratejisi*, Cinius Yayınları, İstanbul, 2016.
- ERENDİL, Muzaffer, *İkinci Dünya Harbi'nden Sonra Oluşan Silah Sistemlerinin Taktik ve Stratejiye Etkileri*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1944.
- ERTEM, Barış, "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-The Journal of International Social Research*, Volume 3 / 11 Spring 2010.
-, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri ve Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri İle Yakınlaşmasına Etkileri", *Turkish Studies*, Volume 8/7, 2013.
- ESMER, Ahmet Şükrü-Oral SANDER, "1939-1945 Dönemi", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, Armağan Yayınevi, Ankara, 1993.
- ESMER, Ahmet Şükrü, "Savaş İçinde Türk Diplomasisi (1939-1945)", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, TTK Yayınları, 1999.
- Gizli Belgeler, Almanya Dışişleri Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası, 1941-1943*, çev. Muammer Sencer, May Yayınları, İstanbul, 1968.
- GÜRBÜZ, Musa, "Paris Barış Konferansı ve Sadri Maksudi'nin Türkiye'yi Savunma Mücadelesine Bir Örnek", *Ankara Üniversitesi TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, S.17, 1996.

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları Ve Sonuçları

- HART, Basil Liddell, *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, çev.Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2016.
- HOWARD, Michael, *Birinci Dünya Savaşı*, Dost Kitapevi Yayınları, çev.Sinem Gül, Ankara, 2014.
- KARAKAŞ, Nuri, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXV, S.2, Aralık 2010.
- KARAKUŞ, Erdoğan, *İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri 1938- 1939*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını, Ankara, 2004.
- KILIÇ, Sezen, *Hitler'in Gizli Dosyalarında Türkiye*, İlgı Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2012.
- KIRIMLI, Hakan, “Kırım Tatarları Kimdir?”, *Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği*, 19.12.2014/www.kirimderneği.org.tr
....., *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.
- KOÇAK, Cemil, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939), İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, Ankara, 1991.
....., *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yayınları, C.2, 8.Baskı, İstanbul, 2018.
- KÖSE, İsmail, "Yalta ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarında Egemenlik Paylaşım Talepleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C:10, S.19, 2015.
- KUNERALP, Zeki, *İkinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1982.
- NEILBERG, Michael S., *Dünya Tarihinde Savaş*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- ÖZTOPRAK, İzzet, “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askeri Yönü”, *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
- SANDER, Oral, *Siyasi Tarih*, İmge Kitapevi, 27.Baskı, Ankara, 2001.
- SHAW, Stanford J.-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev.Mehmet Harmancı, E Yayınları, İkinci Cilt, 1982.
- SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I.Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- ŞİMŞİR, Bilal, *Türk Yahudileri II*, Bilgi Yayınevi, Ankara, Kasım 2010.
- TEKELİ, İlhan -Selim İLKİN, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, Birinci Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- TURAN, Şerafettin, *İsmet İnönü*, Bilgi Yayınları, Ankara, 2003.
- TÜRSAN, Nurettin, *Anılar*, Arma Yayınları, İstanbul, 2009.
- TÜZÜN, Süleyman, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Dış Türkler Tartışmaları (1939-1945)*, Fakülte Kitapevi, Isparta, 2005.

UÇAROL, Rifat, “İkinci Dünya Savaşı, Misak-ı Milli ve Türkiye'nin Savaşa Girmemek İçin Direnişi”, *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

ÜLMAN, A.Haluk, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947)*, 1961, Ankara.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları, 1939-1945, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1973.